

מכאב לענווה

בספרו המצליח 'הדרך אל האופי' מבחין דיוויד ברוקס בין מה שהוא מכנה מעלות של רזומה – התכונות, ההישגים והכישורים שמביאים הצלחה – לבין מעלות של הספדים, אלו שמדברים עליהן בהלוויות: הסגולות העושות את האדם למה שהוא כשאינו עוטה מסכות, כשאנו משחק תפקיד; המהות הפנימית שחבריו של אדם ובני משפחתו מזהים כעצמיותו האמתית.

ברוקס קושר את אבחנתו זו לאבחנה שערך הרב יוסף דב סולובייצ'יק במסתו הידועה 'איש האמונה הבודד'.² הרב סולובייצ'יק דיבר שם על שני טיפוסים אדם. הראשון הוא איש ההדר: האדם כיוצר, בונה, אדון הטבע המשליט את רצונו על העולם. השני הוא איש האמונה, החי מתוך ציות לאמת נשגבה ומודרך בידי תחושת חובה וצדק ורצון לשרת.

איש ההדר מבקש הצלחה. איש האמונה מבקש חסד, אהבה וגאולה. איש ההדר חי על פי ההיגיון הכלכלי: מדרך אחר האינטרס האישי ומרב התועלת. איש האמונה חי על פי היגיון אחר לגמרי, הגיון המוסר, שבו נתינה עדיפה על קבלה וכיבוש היצר חשוב מסיפוקו. בעיניים מוסריות, הצלחה המובילה לגאווה היא כישלון – ואילו כישלון המוביל לענווה עשוי להירשם כהצלחה.

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

במסה זו, שהופיעה לראשונה בשנת 1965, תהה הרב סולובייצ'יק אם באמריקה של ימיו יש מקום לאיש האמונה; כה מובהקת הייתה הסגידה לעוצמה האנושית והתקדמות הכלכלית. חמישים שנה עברו, וברוקס מהדהד את הספק הזה. "אנחנו חיים", הוא אומר, "בחברה המעודדת אותנו לחשוב איך למנף את הקריירה שלנו, אבל מותירה רבים מאיתנו ללא מענה לשאלה איך לטפח את חיינו הפנימיים".³

עניין זה הוא מנושאה העיקריים של פרשת בהעלותך. עד כה ראינו בתורה את משה החיצוני: משה עושה הנסים, משה המדבר פה אל פה עם הקב"ה, משה שאינו ירא להתעמת לא עם פרעה ולא עם בני עמו, משה ששבר את הלוחות החרותים באצבע אלוהים ושהעז לקרוא לאלוהים לשאת לחטאת עמו – "וְאִם אֵין, מִחֲנִי נָא מִסַּפֶּרְךָ אֲשֶׁר פָּתַבְתָּ" (שמות לב, לב). זהו משה הציבורי, דמות בעלת עוצמה הרואית. במינוח של הרב סולובייצ'יק, זהו משה איש ההדר.

והנה בפרשתנו אנו חוזים בפן אחר של משה, משה כאיש האמונה הבודד. התמונה שונה עתה לחלוטין. בסצנה הראשונה, אנו רואים אותו מתמוטט. בני ישראל מתאוננים שוב על האוכל. יש להם מן אבל אין להם בשר. הם מתמכרים לנוסטלגיה כוזבת: "זָכְרֵנוּ אֶת הַדָּגָה אֲשֶׁר נֹאכַל בַּמִּצְרַיִם חֲנָם, אֶת הַקָּשָׁאִים וְאֶת הָאֲבִטָּחִים וְאֶת הַחֶצִיר וְאֶת הַבָּצְלִים וְאֶת הַשּׁוּמִים" (במדבר יא, ה). בעיני משה, זו יריקה-בפרצוף אחת יותר מדי, ומפיו נמלטים דברי ייאוש נורא:

לָמָּה הִרְעֵתָ לְעַבְדְּךָ, וְלָמָּה לֹא מָצֵיתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ לָשׂוּם אֶת מִשְׁאֵל כָּל הָעָם הַזֶּה עָלַי? הֲאֵנֹכִי הָרִיתִי אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה אִם אֵנֹכִי יִלְדֵתִיהֶם, כִּי תֹאמַר אֵלַי שְׂאֵהוּ בְּחִיקָה?...

לא אוכל אֲנִי לְבִדִּי לְשֹׂאת אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה כִּי כָבֵד
מִמֶּנִּי. וְאִם כֹּכָה אֶת עֲשֹׂה לִי הִרְגִּנִי נָא הֲרֹג אִם מִצָּאֵתִי
חֵן בְּעֵינֶיךָ וְאֵל אֲרָאָה בְּרַעְיָתִי (שם יא-טו).

וכאן, בסצנה המתחילה פה, מתרחשת הִשְׁתַּנּוּת הגדולה. ה' אומר למשה לקחת שבעים זקנים שיישאו איתו במשא העם. הוא נוטל מרוחו של משה ומאציל אותה על הזקנים. מכל שבט נבחרים שישה זקנים, אך היות ש-6 כפול 12 הם 72, שניים מהנבחרים מושארים מחוץ לרשימת ה-70. השניים, אלדד ומידד, מתחילים להתנבא בתוך המחנה. גם בהם דבקה רוחו של משה. יהושע חושש שהדבר יוביל לערעור על מנהיגותו של משה, ומפציר במשה לבלום את אלדד ומידד. משה עונה בנדיבות גואה, "הֲמִקְנָא אֶתָּה לִי? וְמִי יִתֵּן כָּל עַם ה' נְבִיאִים כִּי יִתֵּן ה' אֶת רוּחוֹ עֲלֵיהֶם" (שם כט). עצם הידיעה של משה שהוא כבר אינו לבדו, ויש עוד שבעים זקנים שנאצלו ברוחו, מרפאת אותו מדיכאוונו. עכשיו קורן ממנו אמון עדין ונדיב, שהוא גם מרגש ומפתיע.

בסצנה השלישית אנו מבינים סוף סוף לאן חותרת הדרמה. הפעם אחיו ואחותו של משה, אהרן ומרים, הם אלה המזלזלים בו. העילה לתלונתם, "הָאִשָּׁה הַכֹּהֵנִית אֲשֶׁר לָקַח", אינה ברורה, ויש לה פירושים רבים; אך ברור שמבחינתו של משה, זה רגע של "הגם אתה, ברוטוס?". הוא נבגד, או לפחות דיבתו הוצאה, בידי הקרובים אליו ביותר. ובכל זאת, הוא אינו מתרגש מכך. כאן מגיע משפט המפתח:

וְהָאִישׁ מֹשֶׁה עָנָה וַיֹּאמֶר מִכָּל הָאָדָם אֲשֶׁר עָלָה
פָּנָי הָאָדָמָה" (במדבר יב, ג).

זהו חידוש היסטורי. הרעיון שסגולתו הנעלה ביותר של מנהיג היא הענווה נראתה בוודאי בעולם העתיק כאבסורד, כמעט כפרדוקס. מה למנהיג בן-קדם ולענווה? המנהיגים היו גאים, הדורים, מצוינים בלבושם, בהופעתם ובאורחותיהם המלכותיים. הם בנו מקדשים לכבוד עצמם. כתובות ניצחון נחרתו במאמרם כדי להנציח את זכרם. תפקידם לא היה לשרת, אלא שישרתו אותם. מכל יתר האנשים הייתה ציפייה לענווה; לא מהמלכים. ענווה והוד אינם יכולים להיות בכפיפה אחת.

היהדות הפכה את המערך הזה כולו על פניו. מנהיגים נועדו לשרת, לא שישרתו אותם. עיטור הכבוד הגבוה ביותר שקיבל משה היה הכינוי "עבד ה'". שניתן לו. רק עוד אדם אחד בתנ"ך כולו, יהושע יורשו של משה, זכה לתואר הזה. סמליהן האדריכליים של שתי האימפריות הגדולות בעולם העתיק, הזיקוראטים בבבל (מגדל בבל) והפירמידות במצרים, הם המחשה ויזואלית של החברה המעמדית: רחבים בבסיס וצרים בקודקוד. והיפוכם בסמל היהודי, המנורה: רחבה בצמרת, צרה בבסיס, כמו באה ללמדנו שביהדות המנהיג משרת את העם ולא להפך. תגובתו הראשונה של משה לקריאתו של ה' אליו בסנה הבורע הייתה תגובה של ענווה: "מִי אֲנִי...?" (שמות ג, יא). דווקא ענוותנותו זו הוכיחה שהוא ראוי להיות מנהיג.

אל מדרגה גבוהה יותר של ענווה מגיע משה בפרשתנו, המגוללת את התהליך הנפשי שהוביל אליה. בלחץ ההתמרמרות המתמשכת של בני ישראל, משה מתכנס אל עצמו פנימה. הקשיבו שוב לדבריו: "לָמָּה הִרְעֵתָ לְעַבְדְּךָ...? הָאֲנִי הָרִיתִי אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה? אִם אֲנִי יִלְדֵתִיהוּ? ... מֵאֵין לִי בָשָׂר לָתֵת לְכָל הָעָם הַזֶּה?... לא אוכל אֲנִי לְבִדִּי לְשֹׂאת אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה כִּי כָבֵד מִמֶּנִּי". מילת

המפתח כאן היא "אָנְכִי". משה נסחף אל הדיבור בגוף ראשון-יחיד. התנהגותם של בני ישראל נראית לו כקריאת תגר נגדו, לא נגד הקב"ה. ה' צריך להזכיר לו, "הֲיֵד ה' תִּקְצֹר?" (במדבר יא, כג). הרי לא על משה יצא הקצף אלא על מי ומה שמשה מייצג.

משה נמצא לבד זה זמן רב מדי. הרי הוא לא נזקק לעזרתם של אנשים כדי לספק לעם מזון; בזאת יכול ה' לעזור לו. הוא נזקק לחברתם של אנשים כדי לשים קץ לבידודו הכמעט בלתי-נסבל. כפי שכתבתי במקום אחר, הצירוף "לא טוב" מופיע בתורה רק פעמיים; בבריאת האדם, כשהקב"ה אומר "לֹא טוֹב הָיְתָה הָאָדָם לְבַדּוֹ" (בראשית ב, יח), וכאשר יתרו רואה שמשה מנהיג את העם לבדו ואומר לו "לֹא טוֹב הַדְּבָר אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה" (שמות יח, יז). אי אפשר לחיות לבד. אי אפשר להנהיג לבד.

ברגע שמשה ראה ששבעים הזקנים נאצלו ברוחו, דיכאונו פג. עתה יכול לומר ליהושע, "הֲמִקְנָא אֶתָּה לִי?". במצבו החדש, גם הסרה שדיברו בו אחיו ואחותו אינה מפריעה לו והוא מתפלל לקב"ה לרפואת מרים שנענשה על כך בצרעת. הוא שיקם את ענוותנותו.

עכשיו הוא מבין ענווה מהי. היא איננה התבזות. מימרה המיוחסת לסופר ק"ס לואיס מנסחת זאת היטב: ענווה אין פירושה לחשוב את עצמך פחות, אלא לחשוב על עצמך פחות. ענווה אמיתית פירושה השתקת ה"אני". בעיני אנשים ענווים באמת, מה שחשוב הוא אלוהים, אנשים אחרים, עקרונות – אך לא הם עצמם. על מנהיג דתי דגול אחד נאמר פעם, "הוא היה איש שהתייחס לאלוהים ברצינות כזו, שלא היה לו צורך להתייחס לעצמו ברצינות כלל".

"אמר ר' יוחנן: כל מקום שאתה מוצא גדולתו של הקדוש ברוך הוא – שם אתה מוצא ענוותנותו".⁴ גדולה הינה ענווה, אצל הקב"ה ואצל המבקשים ללכת בדרכיו. הענווה היא גם מקור העוצמה הגדול ביותר, כי כאשר איננו חושבים על ה"אני", איננו נפגעים מדברי ביקורת או זלזול. המבקרים והמזלזלים יורים במטרה שכבר אינה קיימת.

בסדרת שלוש הסצנות הללו מחיי משה מלמדת אותנו פרשת בהעלותך כי לפעמים אנו מגיעים לידי ענווה רק לאחר משבר פסיכולוגי חמור. רק אחרי שמשה התמוטט ושאל את נפשו למות מספרת לנו התורה לראשונה כי משה היה עניו "מִכָּל הָאָדָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה". הייסורים מבקיעים את קונכיותו של העצמי, וגורמים לנו להבין שלא ההערכה העצמית היא החשובה, אלא התפקיד שאנו ממלאים בתוכנית הגדולה מאתנו עשרת מונים. דיוויד ברוקס מזכיר לנו שגם אברהם לינקולן, להבדיל, שסבל מדיכאון, הגיע בעקבות המשבר של מלחמת האזרחים אל התובנה כי "ההשגחה נטלה את המושכות של חייו, והוא רק כלי קטן במשימה נשגבה".⁵

המענה הנכון לסבל קיומי, אומר ברוקס, איננו התענגות כי אם קדושה, במובן של "ראיית הייסורים כחלק מסיפור-על מוסרי, וניסיון לגאול גם דבר רע מן הרוע על ידי הפיכתו לדבר מקודש; הבנת הייסורים כמעשה הקרבה המכניס את האדם לאחוזה עם כלל הקהילה ועם התביעות המוסריות הנצחיות". בעיניי, מענה זה מתגלם בדמות הוריהם של שלושת הנערים שנחטפו ונרצחו בקיץ תשע"ד שבתגובה לאובדן ייסודו את יום האחדות ואת פרס ירושלים לאחדות ישראל שחולק בו; הם הפנו את כאבם כלפי חוץ, ועשוהו כלי לאיחוי פצעים ושסעים בעם.

משבר, כישלון, אובדן וכאב יכולים לרומם אותנו מאיש ההדר לאיש האמונה, ממוכּוּנוּת-עצמי למוכוּנוּת-אֲחֵר, מאדנּוּת לשירות, ומפגיעות של ה"אני" לענווה ה"מזכירה לך שאינך מרכז העולם", אלא "מְשַׁרְתָּה של מערכת הגדולה ממך".⁶

בעלי הענווה פתוחים לדברים הגדולים מהם. לא כן מחוסרי הענווה. משום כך, מחוסרי הענווה גורמים לזולתם להרגיש קטן, בעוד הענווים גורמים לו להרגיש מוגדל. ענוותנותם מאצילה גדולה על הזולת.

שאלות לשולחן השבת

- האם "מעלות של רזומה" חשובות, או ראוי שנשתדל לטפח אצלנו רק "מעלות של הספדים"?
- מדוע חשוב שנבין כי ענווה היא "לחשוב על עצמנו פחות"?
- מדוב רגעי משבר וכאב מובילים תדיר לצמיחה אישית ולענווה? היכן אנו רואים זאת בחיי משה?

1 David Brooks, *The Road to Character*, Allen Lane, 2015.

2 בתוך קובץ מסותיו **איש האמונה**, ירושלים: תשכ"ח, מוסד הרב קוק.

3 Brooks, *The Road to Character*, xiii.

4 מגילה לא ע"א.

5 Brooks, *The Road to Character*, 95.

6 שם, עמ' 263.